

ніколи не була єдиною, але вона постійно об'єднувалася не лише завдяки політичним подіям, які її втягували в свою орбіту, а й досвідом у сфері економіки й науки, громадянського життя, літератури й мистецтва. Вже протягом багатьох століть вся Європа еволюціонує на основі спільного досвіду громадянського та духовного життя. Яку в такому разі Європу ми хочемо побудувати? Насамперед Європу, що має багато життів, Європу, багату своїми відмінностями, Європу, що змінюється — і далеко не в негативному плані, — завдяки прибуттю нових людей на нові місця. І потім ми хочемо побудувати Європу людини, як каже проф. Де Роза, а не Європу дипломатій та калькульованого наперед розподілу влади. І це — наш спільний обов'язок. А щодо проблеми стосунків між Сходом та Заходом Європи, — а це є проблема в проблемі, і проблема великої ваги, — то тут, як мені здається, особливе завдання належить саме Україні. Як багатонаціональна, багатомовна, багатоконфесійна реальність, реальність із великим досвідом співжиття з Іншим у межах однієї й тієї самої державної структури, реальність із неймовірним спадком, надбаним на ґрунті взаємозв'язків автохтонної культури з сусідніми контактними культурами, реальність, відкрита насамперед на Схід, але також і на Захід, Україна, на мою думку, покликана відігравати роль виняткової ваги, щоб змоделювати, а потім побудувати Європу, без упереджень і з усією щедротою серця, — власне, Європу “у вимірі” Європи.

(Пер. з італійської Оксани Пахльовської)

Єжи Ключовський

(Ректор Інституту Центрально-Східної Європи, Люблін)

ЄВРОПЕЙСЬКА ЄДНІСТЬ І ЄВРОПЕЙСЬКА ОСВІТА

Дорогий Президенте, Вельмишановні Пані й Панове, хочу сердечно подякувати проф. Габріеле Де Роза за це запрошення, а також за його слова, за цю дивовижну ініціативу, що така необхідна сьогодні. Розширення Європейської співдружності і пов'язана з цим нова ситуація України в Європі робить у цей момент кожну ініціативу стосовно України украй важливою та актуальною.

Мене попросили презентувати ідею Європейської — саме, наголошую, Європейської — Ліги польсько-українських університетів, у широкому — українському, польсько-українському та загальноєвропейському — контексті. Перше моє спостереження: фактично вже протягом півстоліття співпраця польських та українських інтелектуалів стала украй важливим фактором для цієї частини Європи в дуже тяжких умовах радянської домінації та радянської політики з її принципом “*divide et impera*” (розділяй і владарюй), що мала своєю метою розпалювання ворожнечі між сусідніми народами в тих ареалах. У Польщі, наприклад, ішлося насамперед про зненависть до німців, але практично розігравалася також антиукраїнська та антилитовська партія з боку тієї сили, яку ми можемо назвати польським національним комунізмом. Всі сусідні з Польщею країни бачилися як потенційні вороги, і таким чином лише завдяки Москві можна було забезпечити Польщі певне становище в Європі. Такою була офіційна політика тих часів.

Слово і Час. 2003. №10

Отже, необхідно було переосмислити тяжкий і драматичний спадок польсько-української історії. Ось тому в тих умовах, починаючи від 50-х років, інтелектуали як з польського, так і з українського боку розпочали велику працю, спрямовану на зближення двох народів, — працю величезної ваги для цієї частини Європи. Серед різних починань пригадаймо роль часопису “Культура” (“Kultura”) на чолі з інтелектуалом, який походив із старого Великого Князівства Литовського, — Єжи Гедройцем, та нову політичну думку Польщі, “нову школу”, яка пізніше відіграла таку важливу роль у житті польського суспільства. Суть цієї нової політичної думки полягала в тому, що Польща, а також будь-яка інша країна, приймаючи ідею нових кордонів, що постали внаслідок Ялтинської конференції, після тих велетенських змін повинна була встановити щонайтісніші зв’язки зі своїми сусідами. Мова йшла також про те, що першочерговим завданням польської політики мали стати щонайтісніші дружні стосунки з сусідами, надаючи привілей саме стосункам з Україною. Ця праця, спрямована на зближення двох народів, була здійснена як з боку Польщі, так і з боку України, незважаючи на опір значної частини як польського, так і українського суспільства. Треба завжди брати до уваги той факт, що віддавна спільним інтересом двох націй було об’єднання у новому світовому контексті. Можна також навести як приклад одну зі шкіл нової політичної української думки, що народилася в Інституті українських студій при Гарвардському університеті завдяки такому визначному вченому, як Ігор Шевченко. Дуже добре пам’ятаю дискусії з моїми українськими друзями з Гарварду двадцять п’ять — тридцять років тому з приводу місця Польщі й України в Європі та зусиль, спрямованих на переосмислення історії стосунків між нашими двома країнами.

Є й інші важливі приклади в цьому плані. У 80-і роки, з народженням польської “Солідарності” та рухів протесту в Україні, було вже цілком очевидно, — і не лише для інтелектуальної еліти, — що солідарність між нашими народами має стати основою нової політики. Йдеться про велику подію — “декларацію” у Гданьську 1981 року. Ця ідея солідарності народів Центральної Європи була виразом волі всієї Польщі, мільйонів її громадян, які вважали історичною необхідністю змінити становище народів у східній частині Європи. Так готувалася мирна революція 1989—1991 років, і в тих умовах українці, поляки, білоруси й литовці були цілковито солідарні між собою. Вони гуртувалися навколо ідеї нової Європи, як вони її тоді уявляли.

Дозвольте мені також пригадати зустріч у Римі 1991 року, на якій зібралися інтелектуали з колишньої польсько-литовської *Commonwealth*, — інтелектуали польські, українські, литовські та білоруські, — зустріч, на якій було прийняте рішення переглянути й переосмислити повністю європейський спадок Центрально-Східної Європи. Знання Центрально-Східної Європи було на той час надзвичайно важливим для нас. Відтоді ми почали працювати над питанням про роль і місце цього ареалу в Європі.

Потім провадилися інші роботи, — такі, наприклад, як перегляд історії Польщі, що стало результатом численних багаторічних наукових дискусій разом із вченими сусідніх країн. І так само створювався новий підхід до України, Білорусі, Литви. Подібні ініціативи були реалізовані також і з нашими південними сусідами — словаками, угорцями. Це був важливий процес переосмислення, який, можна сказати, психологічно готував нас до побудови

нової Європи. Ідея Об'єднаної Європи була завжди присутня в дискусіях центрально-східно-європейських країн. Серед важливих результатів цієї роботи слід згадати створення мережі інститутів Центрально-Східної Європи (у Львові, Києві, Любліні), ряд важливих наукових конференцій (зокрема, хоча згадати конференцію прем'єр-міністрів наших країн, організовану кілька років тому, які зустрілися з метою підбити підсумки процесу встановлення нових взаємин між нашими країнами).

В рамках цієї великої ініціативи 1997 року спершу в Любліні, а потім у Києві, за участю майже сотні інтелектуалів та політиків двох країн, було прийняте рішення створити польсько-український університет як Університет Європейський. 2000 рік був роком вирішальним. Оскільки здійснити відразу таку грандіозну імпрезу було неможливо, то після зустрічей у Києві та Любліні ми вирішили створити для початку інституцію, що мала назву Європейська колегія польсько-українських університетів. Інституціями-засновниками стали, з українського боку, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, Університет "Києво-Могилянська академія" та Львівський національний університет ім. І. Я. Франка, а з польського боку – Люблінський державний та Католицький університети (цей останній має статус, однаковий з державними університетами), Академія сільськогосподарських наук, Медична академія, Люблінський політехнічний університет і, нарешті, Люблінський інститут Центрально-Європейських студій. Від початку було вирішено, що статус "колегіуму" тимчасовий, а отже, згодом ця структура перетвориться на університет.

Дуже важливим фактором була підтримка Президентів Польщі та України – Квасьневського та Кучми. Обидва вони взяли участь в інаугурації Колегіуму. Керівний Комітет репрезентують представники трьох українських інституцій, всього шість осіб, – по дві особи від кожної інституції. Я маю честь керувати цим Комітетом, беручи участь у всіх його дискусіях та ініціативах.

На сьогодні в Колегіумі вчать 146 студентів, які в основному завершили навчання в Україні; невелика частина з них навчалася в Польщі. Серед них 127 українців, 15 поляків, 3 білоруси, а один студент навіть з Казахстану (слід сказати, що подібна відкритість нашої інституції до далеких країн була передбачена від початку). Студенти готують кандидатські праці в різних атенеумах Любліна і складають на сьогодні досить різномірну групу, оскільки вони є фахівцями з 40–50 різних дисциплін. Зокрема, 14 займаються політичними студіями, 15 – польською філологією, 11 – правом, 11 – хімією та ін. Ця багатоплановість відкриває можливість розбудови інституції в різних напрямках. Крім обов'язкових курсів, студенти мають змогу відвідувати розширені курси, зокрема, присвячені проблемам Об'єднаної Європи. Тут мають місце наукові зустрічі, скажімо, з колегами з Берліна та Парижа, які аналізують вищезгадані проблеми в атмосфері гарячих зацікавлених дискусій. Цей тип зустрічей виявився дуже цікавим для всіх учасників. Для українських студентів це є нагодою ознайомитися із західною думкою багатьох країн, насамперед Франції та Німеччини, а невдовзі, будемо сподіватися, й Італії. Для професури із західних країн – це нагода ознайомитися з Україною. Бували навіть випадки, коли західна професура (зокрема німецькі вчені) визнавала українських студентів набагато більш підготовленими від студентів західних. Є дуже важливе визнання культурного рівня української молоді, справжньої нової еліти, яка

здатна зіставити свої інтелектуальні сили з видатними фахівцями Західної Європи.

Звичайно, є також і труднощі. Наприклад, на сьогодні вже підписані угоди між польськими й українськими університетами та школами, які дадуть змогу навчатися тут сотням, а може, й тисячам українських студентів у Польщі (лише в одному Любліні їх нараховується до тисячі). Це важливо, але все ж таки мова йде про студентів, які сформувалися в польських інституціях. Однак, наша ідея, з якої ми дискутували з нашими українськими колегами, зокрема з академіком Жулинським, полягає в тому, щоб створити не місцевий, а справжній Європейський університет з центром у Любліні, – університет, який мав би наукову перспективу, професуру й програми, пов'язані з Об'єднаною Європою. Надалі слід буде визначити, чи це має бути елітарний університет для молодих фахівців, які вже отримали дипломи в Україні, Польщі та інших країнах, зацікавлених проблемами України. Для нас дуже важлива ідея, щоб такий університет став місцем зустрічі фахівців з різних країн. Тому ми дбаємо насамперед про якісний рівень навчання, а не про кількість студентів. Професура також має походити з різних європейських країн. Певна річ, присутність українських та польських учених буде масивною, але новаційний аспект цієї інституції спрямований на збільшення частки власне європейської професури, яка би приїздила з короткими лекційними курсами. Йдеться, отже, про формулу, застосовану у Варшавській європейській колегії, де читають лекції 80 професорів з усіх країн Європи, а також США. Ця формула знаходить чудову реалізацію, хоч і тут теж не бракує складних моментів.

Крім того, передбачаються індивідуалізовані програми для студентів, які, підтримуючи контакти із різними професорами, після однорічного перебування в Любліні можуть продовжувати студії в Римі, Парижі й Берліні або в інших європейських університетах, маючи змогу потім знову повернутися до Любліна. Природно, передбачається штатний склад професури, а також асистентів, які займатимуться студентами в тісній співпраці із зарубіжними вченими.

Ідея це нова й експериментальна, тому що в Польщі поки що немає аналогічних структур. Ми прагнемо досягти такого статусу для нашого університету, щоб його дипломи визнавалися як у країнах Європейської Співдружності, так і в Польщі та в Україні. Оскільки Польща перебуває на порозі вступу до ЄС, а для України ця перспектива ще далека, необхідно знайти відповідну до ситуації статутну формулу, не забуваючи зокрема й про неунікні труднощі фінансового та бюрократичного характеру.

Існує значний інтерес до нашого проекту в Сорбонні: Паризький університет уже проголосив офіційно свій намір співпрацювати в майбутньому з нашим університетом. Подібна ситуація спостерігається в Німеччині і, сподіваємось, матиме місце також в Італії. Сподіваємось, що наша ініціатива здобуде належну підтримку з боку Президентів Польщі та України. Перший взяв на себе формальне зобов'язання підтримати проект, другий також виявив до нього інтерес, і нам хочеться вірити, що він зробить кроки в цьому напрямку. Хочу наголосити, що Європа зацікавлена у формуванні української еліти, – це інтерес постійний і глибокий, в чому я пересвідчився під час моїх численних зустрічей з європейськими колегами. Українська сторона, безумовно, зацікавлена у формуванні української еліти з європейською освітою. Звичайно, треба буде здійснити вибір серед різних дисциплін – гуманітарних та політичних

наук, соціології, державного врядування, економії, права. Скоріше всього, перевага буде надана гуманітарним наукам у широкому сенсі. Очевидно, буде також створено науковий центр, який стане місцем роздумів про Європу на основі студій, зосереджених на Польщі, Україні та загалом Центрально-Східній Європі. Ідея пов'язана з тепер уже десятилітньою дискусією щодо місця кожної країни в новій Європі. Для Польщі й України це проблема першорядної ваги. Адже Польща невдовзі ввійде в Шенгенську зону. Природно, Україна занепокоєна, що це призведе до змін у статусі стосунків між двома країнами. Саме тому проблема місця України в новій Європі стосується не лише цих двох країн, а й усієї Європи.

Кілька тижнів тому мені довелося бути у Львові з кількомастами студентів і професорів. Відбулася жвава дискусія на цю тему. Здається, учасники дискусії зі Східної Європи вперше усвідомили цю парадоксальну ситуацію: за кілька років Стамбул буде в Європі, а Львів – ні. І справді, як можна собі уявляти Європу без України? Ми не маємо права затуляти очі на цю болючу проблему і мусимо зробити все, щоб із входом Польщі до ЄС у цьому регіоні не виникла нова “залізна завіса” і щоб єдиною перспективою для України стала перспектива європейська. Це очевидно для нас, однак не для європейців, для яких Україна і далі залишається *“terra incognita”*. Для них це відкриття, що в деяких західноєвропейських атласах Центрально-Східної Європи Україна не фігурує як незалежна держава. Іноді в Європі спостерігається глибше знання інших континентів порівняно із знанням Центрально-Східної Європи. Хто приїздить до Львова, залишається вражений європейським характером цього міста, багатством його європейської культури. Ці люди вигукують: “Це справжня Європа!”. Напевно, слід було б організувати щось на зразок культурного туризму, який продемонстрував би європейцям ідентичність та культурний спадок України.

Ми ніколи не повинні забувати, що саме в Україні протягом століть відбувається одна з найважливіших для європейської історії зустрічей: зустріч між двома Європами, західною та візантійсько-слов'янською. Це єдина територія в православному світі, де в XVI–XVII ст. були проведені дві важливі релігійні реформи: Брестська унія та Реформа православних церков, чийм великим символом є Києво-Могилянська академія. Мова йде про дві реформи, які, з одного боку, розділили Україну, а з другого – детермінували специфічний характер культури цієї країни: її плюралізм у конфесійному, лінгвістичному, загалом культурному плані. Ми говоримо про те, що “відмінність” є дистинктивною характеристикою Європи. Але ця ж сама “відмінність” є основоположною характеристикою української культурної історії, незважаючи навіть на варварство XX ст.

Інший елемент, який хотілося б акцентувати, – це традиції української шляхти та еліти козацтва (про яку писала Наталя Яковенко у своїй відомій книжці), які сприймали як найвищу цінність ідею “європейської свободи”. Багато з вас знає нашого колегу Ореста Субтельного, який обґрунтовано захищає таку тезу: катастрофа Мазепинського проекту України на початку XVIII ст. стала кінцем Центрально-Східної Європи. Вже не кажучи про національні рухи України XIX та XX ст., де ця ідея “європейської свободи” стала домінуючою і викликала жорсткий опір імперського центру. Мені траплялося бачити західних туристів, вражених культурним багатством України, її міст, її церков, де поряд

із шедеврами православної культури можна знайти шедеври єврейської, вірменської, польської, ісламської культур.

Всі ці культурні відмінності європейського спадку не є легкими для розуміння. Але вони складають собою невичерпне багатство української культури і основу її національної свідомості, відкритої на європейський досвід. В епоху, коли домінує гасло “культурна відмінність” — тепер екзистенційне гасло всієї Європи, — наш досвід унікальний. Згадаймо, наприклад, що концепція релігійної толерантності існувала в Речі Посполитій ще в XVI ст. Для нас, поляків і українців, то природна річ. Але ми зобов’язані продемонструвати європейцям, що ми “були і є Європа”.

Отже, дякую ще раз сердечно проф. де Роза і таким людям, як він. Ваш обов’язок — показати італійцям, французам та іншим європейцям, що ми були і є Європа. Це завдання першорядної ваги для всього континенту.

Переклала з італ. Оксана Пахльовська

Габріеле Де Роза

Президент Інституту Луїджі Стурцо (Рим)

НЕВІДОМА КРАЇНА В ЦЕНТРІ ЄВРОПИ: УКРАЇНА¹

Європейський університет Центрально-Східної Європи було створено з ініціативи України та Польщі. Чому саме така назва: Європейський? Очевидно, це відображає незмінну орієнтацію української інтелігенції на латинський Захід, орієнтацію, глибоко закорінену у відповідній літературній традиції. Справді, Україна ніколи не відмовлялася — навіть у драматичну добу сталінського режиму — від плюралістичного характеру своєї культури, “сповненої внутрішніх дискусій, звичної до зустрічі з Іншим, — культури, що неперервно слугувала медіумом між Сходом і Заходом” (Санте Грачотті).

Основна мета діяльності Університету — реінтерпретація минулого на основі таких джерел, які б дали змогу почути й розпізнати давні голоси реальності, з якою ми знайомі ще дуже мало. Згадаймо хоча б окремі стереотипи, й досі поширені навіть серед освічених осіб. Зокрема, як зауважує Етторе Чіннелла, про Україну продовжують говорити “як про велику провінцію Росії, що відірвалася від Москви з невідомих причин”². Із другого боку, відсутність знань

¹ Текст доповіді (подається скорочено) проф. Габріеле де Роза, прочитаної на засіданні Круглого столу, присвяченого проекту Європейського польсько-українського університету, в Римі 3 лютого 2003 р. Назва доповіді запозичена з англійсько-українського часопису “The Ukrainian”. Сенс її стає зрозумілим, якщо звернутися до рядків із вступу до статті Тетяни Гончарової, надрукованої на сторінках згаданого видання (№ 3, 2002): “Ця країна зветься Україною. Ви здивовані? Як це — географічний центр Європи і невідома країна? Однак багато європейців, не кажучи вже про мешканців Південної Америки або Африки, мало знають про цю країну. І хоч ми незалежні вже десять років, нас все одно називають Росією, а всіх українців — росіянами. Кажу це зі знанням справи: в країнах, де мені вдалося побувати, про таке місто, як Київ, нічого не чули. А один американець буквально благав мене припинити війну з Чечнею. Не рятували навіть карти, які я демонструвала, — співбесідники здивовано хитали головами і повторювали: “Росія, Росія”. — *Прим. перекладача.*

² Cinnella E. La tragedia della rivoluzione russa. — Milano; Trento, 2000. — P. 622.